

nü'n-Nedîm'in bildirdiğine göre Di'bil'in divanını Ebû Bekir es-Sûlî (ö. 335/946) toplamıştır. Sûlî, onun şiirlerinden çağdaşı İbn Ebû Tâhir'in (ö. 280/893) seçip bir araya getirdiği derlemeyi de görmüş olmalıdır. Divanın bugün mevcudiyeti bilinmemekle birlikte bazı araştırmacılar Di'bil'in şiirlerini muhtelif edebiyat kitaplarından derlemeye çalışmışlardır. Yaklaşık 800 beyitlik bir şiir mecmuasını Muhammed es-Semâvî (ö. 1950) toplamıştır. Di'bil'in şiirleri daha sonra *Divânü Di'bil b. 'Alî el-Ḥuzâ'î* adıyla Abdüssâhib Umrân ed-Düceylî (Necf 1962) ve Muhammed Yûsuf Necm (Beirut 1962) tarafından neşredilmiştir. Ayrıca Di'bil'in şiirlerine yer veren Muhsin el-Emîn ve L. Zolondek'in çalışmalarını eksik ve hatalı bulan Abdülkerim el-Eşter, ona ait şiirleri *Şi'ru Di'bil b. 'Alî el-Ḥuzâ'î* adıyla derleyip yayımlamıştır (Dımaşk 1964, 1983). Bunlardan başka Di'bil'in şiirlerine çeşitli kaynaklarda dağınık halde rastlamak mümkündür. Ehl-i beyt hakkındaki meşhur "Tâiyye" kasidesinin değişik kütüphanelerde birçok yazma nüshası mevcuttur. Di'bil'in, Abdülkerim el-Eşter'in edebiyat kitaplarından derlediği ve "Tâ'iyetü Di'bil eş-şâniye" adıyla neşrettiği bir "Tâiyye"si daha vardır (*MMİAdm.*, 1966, 41/135-142). 3. *Kitâbü Vesâya'l-mülûk ve ebnâ'î'l-mülûk min veledi Kahtân b. Hûd*. Torunu Ali'nin rivayetiyle kendisine nisbet edilen bu eserin bir nüshası bilinmektedir (Ambrosiana, G. 3/6, vr. 105^a-141^b); ancak eserin Di'bil'e ait olup olmadığı kesinlik kazanmamıştır. Di'bil'in günümüze kadar gelmemiş olan *Kitâbü'l-Vâhîde fi mesâlibi'l-'Arab ve menâkıbihâ* adlı bir eserinden kaynaklarda söz edilmektedir.

Di'bil hakkında bazı müstakil araştırmalar mevcuttur. Bunlardan Abdülkerim el-Eşter'in *Di'bil b. 'Alî el-Ḥuzâ'î* (Dımaşk 1984) adlı hacimli eseri şairin hayatı, eserleri ve sanatına dair tahlilî bir çalışma olup bu konuda yapılan diğer araştırmalar hakkında geniş bibliyografik mâlumatı da ihtiva etmektedir. Diğer bazı çalışmalar da şunlardır: Muhsin el-Emîn el-Hüseynî, *Di'bil el-Ḥuzâ'î* (Dımaşk 1368); Curcîs Ken'ân, *Di'bil el-Ḥuzâ'î* (Bağdad, ts.); Leon Zolondek, *Di'bil b. 'Alî. The Life and Writings of an early Abbasid Poet* (Kentucky Üniversitesi yayını, 1961); Ali Abd İdân, *Di'bil b. 'Alî el-Ḥuzâ'î* (Necf 1965).

BİBLİYOGRAFYA :

Di'bil, *Divân* (nşr. Abdüssâhib İmrân ed-Düceylî), Beirut 1972, nâşirin mukaddimesi, s. 17-89; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ'*, II, 849-852; İbnü'l-Mu'tez, *Ṭabaḳâtü's-su'arâ'* (nşr. Abdüsettar Ahmed Ferrâc), Kahire 1956, s. 264-268; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, XX, 120-187; İbn Reşîk, *el-'Umde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1963, I, 151; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 372-385; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, XI, 99-112; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 266-270; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XI, 519; İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târîhi Dımaşk*, VIII, 172-194; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, II, 430-432; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, II, 322-323; A'yânü's-Şi'a, VI, 400-425; Hânsârî, *Rauzâtü'l-cennât*, III, 306-325; Ahmed b. Ali en-Necaşî, *Ricâlü'n-Necaşî* (nşr. Muhammed Cevâd en-Nâinî), Beirut 1988, I, 371-372; Ahmed Ferid Rifâî, *'Aşrû'l-Me'mân*, Kahire 1346/1927, III, 255-264; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 121-122; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, IV, 145; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 339; O. Löfgren, "Dağfal und Di'bil als Gewährsmänner der Südarabischen Sage", *Studi Orientalistici in Onore di Giorgio Levi Della Vida*, Roma 1956, II, 94-101; C. Zeydân, *Âdâb* (Dayf), II, 72-74; Sezgin, *GAS*, II, 523-532; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edeb*, III, 318-324; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Şu'arâ' ve devâvîn*, Beirut 1978, s. 171-172; Hannâ el-Fâhûrî, *Tecrîhu'l-edebî'l-'Arabî*, Beirut, ts., s. 499-502; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 284-289; Muhammed Rızâ el-Hakîmî, *Târîhu'l-'ulemâ' 'abre'l-'uşûri'l-muhtelife*, Beirut 1983, s. 257-277; Abdülkerim el-Eşter, *Di'bil b. 'Alî el-Ḥuzâ'î*, Dımaşk 1984; Mustafa eş-Sek'a, *eş-Şi'r ve's-su'arâ' fi'l-'aşri'l-'Abbâsî*, Beirut 1986, s. 319-342; Helmut Gatje, "Leon Zolondek: Di'bil b. 'Alî", *BSOAS*, XXV (1962), s. 349-350; Abdülkerim el-Eşter, "Tâ'iyetü Di'bil eş-şâniye", *MMİAdm.*, sy. 41 (1966), s. 135-142; A. Schaade, "Di'bil", *IA*, III, 580-581; L. Zolondek, "Di'bil", *EI*² (İng.), II, 248-249.

HÜSEYİN ELMALI

DİBİYYE

(الديبية)

Ebû'l-Hasan Ali b. Hızır ed-Dîbî'ye

(ö. 719/1319)

nisbet edilen bir tarikat

(bk. TARİKAT).

DİCLE

Türkiye topraklarından doğup
Irak'ta denize ulaşan akarsu.

Dicle ismi, aslı Sumerce İdigna olan Akkadca İdiqlat adının Arapçalaşmış şeklidir (İbr. *Hiddekel*; Yarattılış, 2/14). Toplam uzunluğu 1900 km. olan Dicle ırmağının ancak 523 kilometresi Türkiye sınırları içindedir. Elazığ'ın güneydoğusundaki Hazar gölünün (Gölcük) ayağı ile bu gölün güneyindeki Hazar Baba dağın-

dan (2290 m.) çıkan suların birleşmesiyle oluşur. Hazar Baba dağından inen başlangıç kolu Hazar gölüne paralel bir çukur içinden geçmekte, gölün doğu ucundan başlayan bir vadi de güneydoğuya doğru devam ederek biraz ötede bu kola katılmaktadır. Ancak yakın dönemlere kadar, Dicle havzasına bağlı bulunmakla birlikte gelir gider dengesi her zaman elverişli olmadığı için Hazar gölünün suları yalnız çok yağışlı yıllarda ve kısa süre ile bu vadiye boşalabilmekteydi. Cumhuriyet döneminde Hazar gölünün kuzey kenarındaki dağlar arasından bir tünel açılarak suyun kuzeydeki Uluova'ya (Elazığ ovası) inmesi sağlandı ve aradaki seviye farkı yardımıyla da bir hidroelektrik santrali kuruldu (Hazar Santrali). Bu sebeple günümüzde gölün fazla suları Dicle'ye karışmamakta, Fırat'ın bir kolu olan Murat havzasına inmektedir.

Dicle, başlangıç kısmından Eğil'in yaklaşık 10 km. doğusunda Dibni (Döğer) çayı ile (yukarı kesimlerdeki adı Birkilin suyu) birleştiği noktaya kadar genellikle dar ve derin vadilerden geçer ve bu yörede daha çok Maden suyu adıyla anılır. Dibni çayı kavşağından sonra ise güneye döner ve Diyarbakır'a varmadan az önce sağ taraftan Devegeçidi deresini alır. Bu su üzerinde, yapımı 1972 yılında tamamlanan Devegeçidi Barajı'nın gerisinde 32 km² genişliğinde sunî bir göl meydana gelmiştir. Diyarbakır önlerinde geniş bir yatak içinde akan Dicle'ye bu kesimden sonra sırasıyla sağdan Dankıran çayı, Yenice suyu, Karasu, soldan Ambar çayı, sağdan Göksu, Aşağı Hanık çayı, soldan Kuruçay ve Sinan çayı ile bunlardan çok daha önemli olan ve daha bol su taşıyan Batman, Garzan ve Botan çayları katılır. Bunların arkasından nehir önce doğuya, Botan kavşağından sonra da güneydoğuya yönelir; Hasankeyf'i geçtikten sonra ise yeniden dar ve derin boğazlara girerek Mardin eşiğini yarar ve Cizre düzlüğüne iner. Cizre'nin hemen güneyinden Habur'la birleştiği noktaya kadar Türkiye ile Suriye arasında devlet sınırını meydana getiren Dicle, Habur kavşağından sonra Irak topraklarına girerek Musul ile Bağdat'tan geçer ve Basra körfezine ulaşmadan önce Kurna civarında Fırat'la birleşerek Şattülrap'ı meydana getirir. Nehre Türkiye sınırları dışında karışan en önemli kollar, Hakkâri yöresinin sularını toplayan Büyük Zap ile İran'dan gelen Diyâle'dir.

Yağışlara paralel olarak yaz mevsiminin sonlarında iyice azalan Dicle'nin suları nisan ayında yukarı mecra yakınında bulunan karların erimesiyle en yüksek seviyesine erişir. Yıllık su miktarının yarısını mart-mayıs arasındaki üç aylık dönem içinde akıtan ırmağın bu düzensiz rejimi tarih boyunca özellikle Türkiye sınırları dışında birçok taşkına sebep olmuş ve her seferinde Mezopotamya'nın büyük bir kesimi sular altında kalmıştır. Bunlar arasında bazıları, İslâm fetihlerinin hemen öncesine rastlayan 629 yılı taşkını gibi korkunç birer felâket halini almış ve ülkeyi dış saldırılara karşı dirençsiz bırakmıştır. XX. yüzyılda özellikle 1906, 1941, 1946 ve 1954 taşkınlarında da Dicle havzasının çok geniş arazi parçaları sular altında kalmış, hatta 1954 yılında nehrin suları bir süre Nâsiriye yakınında Fırat'a akmıştır. Ancak Dicle, her zaman bir felâket kaynağı olmayıp aynı zamanda çevresini kuraklıktan kurtaran ve sulamalı tarıma imkân veren bir hayat kaynağıdır. Dünyada sulamalı tarımın ilk uygulandığı alanlardan biri de Dicle havzasıdır. Nehrin düzensiz rejimini kontrol altına almak için çeşitli set ve kanalların yapımına ilk defa milâttan önce III. binyıl içinde başlanmış ve bu faaliyet Ortaçağ'da da müslüman Araplar tarafından devam ettirilmiştir. Günümüzde ise Dicle'nin suları Kut, Sâmerâ ve Küçük Zap üzerindeki Dokhan gibi modern barajlar vasıtasıyla kontrol altında tutulmakta ve sulama kanalları beslenmektedir. Türkiye tarihinde en büyük yatırımı oluşturmuş ve on üç alt projeden meydana gelen Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) altı alt projesi (Dicle-Kralkızı, Batman, Batman-Silvan, Garzan, İlisu, Cizre) Dicle havzasını ilgilendirmektedir.

Dicle havzası tarih boyunca bir nüfus toplanma alanı olmuş ve nehrin kıyılarındaki kurulan şehirler daima büyük önem

taşımıştır. İlkçağ'ın önde gelen birçok merkezi bu havzada yer alırken Sâmerâ, Bağdat, Basra, Küfe gibi Ortaçağ'ın başlıca şehirleri de yine Dicle sebebiyle kurulmuş ve onun sayesinde gelişmişlerdir. Çünkü Dicle, tarihin ilk yıllarından beri işlek bir ticaret yolu hizmeti görüyordu. Meselâ Basra körfezinden getirilen inciler bu nehirdeki taşımacılıkla kuzeye götürülür ve Bağdat çarşısında piyasaya sürülürdü. Yine Ortaçağ ticaretinde önemli bir yeri olan ipek de Bağdat yöresine kervan yolları ile geldiği gibi Basra körfezi-Dicle yoluyla da gelirdi. Emevî ve Abbâsî imparatorlukları içinde o dönemlerdeki milletlerarası ticaretin başlıca iki ana yolu Fırat ile Dicle idi ve Uzakdoğu'ya giden gemiler bu iki nehrin ulaştığı Basra körfezinden denize açılıyordu.

Dicle'nin ulaşımdaki rolü, Yeniçağ ve Yakınçağ dönemlerinde de Diyarbakır'dan Musul'a kadar kelek ve kayıklar, Musul'dan sonra dibi düz ırmak taşıtları ve Bağdat'tan sonra vapurlarla devam etmiştir. Eski Mezopotamya kültürlerinden beri daha çok zahire ve eşya taşınmasında kullanılan ve akıntıyla hareket eden kelekler içi hava ile doldurulmuş koyun ve keçi derisi tulumlardan yapılıyor ve ağaç direklerle destekleniyorlardı. Osmanlılar döneminde Basra'da yapılacak gemiler için Birecik'ten gönderilen malzemeler, taşkınlar sırasında kullanılan Serat ile Kerkaya arasındaki İsâ Kanalı vasıtasıyla Fırat'tan Dicle'ye geçirilerek Basra'ya ulaştırılırdı. Bu kanalın VIII. yüzyıl sonları ile IX. yüzyıl başlarında Abbâsî halifelerinden Mansûr'un amcası İsâ b. Ali tarafından yaptırıldığı rivayet edilmektedir. Modern ve hızlı taşıma araçlarının devreye girmesinden sonra Dicle'deki bu geleneksel taşımacılık önemini yitirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

G. Le Strange, *Baghdad During the Abbasid Caliphate*, London 1924, s. 71-73; Ahmet Necdet Sözer, *Diyarbakır Havzası*, Ankara 1969; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (trc. Enver Ziya Karal), Ankara 1975, s. 31, 137, 181; H. Louis, *Landeskunde der Türkei*, Stuttgart 1985, s. 71; Cengiz Orhonlu — Turgut İşinsal, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *TD*, sy. 17-18 (1962), s. 77-102; Emrullah Güney, "Dicle Irmağında Kelek Taşımacılığı", *Coğrafya Araştırmaları*, sy. 2, Ankara 1990, s. 323-328; R. Hartmann, "Dicle", *IA*, III, 582-585; a.mlf. — S. H. Longrig, "Didjla", *EI*² (Fr.), II, 256-258; T. C. Mitchell, "Hiddekel", *NBD*, s. 525.

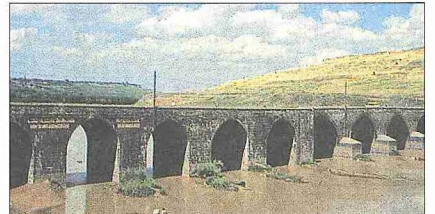
METİN TUNCEL

DİCLE KÖPRÜSÜ

Anadolu'da
XI. yüzyılda inşa edilen
en eski köprü.

Diyarbakır'da Mardin Kapısı dışında yer alan köprü şehrin 3 km. güneyinde bulunmaktadır. Güney cephesinde, kemerlerle korkuluk arasında yer alan iki satırlık çiçekli küfî kitâbeden, Mervânoğulları'ndan Nizâmüddevlî Nasr zamanında Kadı Ebü'l-Hasan Abdülvâhid tarafından 457 (1064-65) yılında Ubeyd adlı bir mimara yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak araştırmacılar bu kitâbenin onarım kitâbesi olduğu görüşünde birleşmekte ve eserin çok daha eski bir tarihte yapıldığını kabul etmektedirler. Bunlardan C. Niebuhr, köprünün 1065 öncesinde mevcut olduğunu öne sürerken M. van Berchem ile J. Strzygowski ve A. Gabriel İslâm öncesi eseri olduğunu, taşkın sonucu yıkılması üzerine 124'te (742) Halife Hişâm b. Abdülmelik (724-743) tarafından onarımına başlandığını, fakat halifenin ölümü üzerine inşaatın yarım kaldığını ileri sürmektedirler. 974 yılında Âmid'i (Diyarbakır) kuşatan Bizans İmparatoru İoannes Tzimiskes'in şehri alamaması üzerine yakınındaki bir köprüyü yıktırıldığı bilinmektedir. Halen mevcut köprünün, Nizâmüddevlî Nasr zamanında bu köprünün yeniden yapılmış hali olması kuvvetle muhtemeldir. Köprünün mimarının adını A. Gabriel, Sencer oğlu Ubeyd, S. Savcı Yûsuf oğlu Ubeyd ve İbnü'l-Ezrak'ın vermiş olduğu bilgileri değerlendiren Z. Sönmez de Sencer oğlu Ukayl olarak okumaktadır. Bu fark-

Dicle Köprüsü ve kitâbesinin son bölümü - Diyarbakır

Dicle nehri üzerinde hareket eden kelekleri gösteren XIX. yüzyıl sonlarına ait bir fotoğraf (İÜ Ktp., Albüm, nr. 90.478)

